

مجموعه نقاشی‌های ایران در موزه ارمیتاژ لنینگراد

بیم آن می‌رود که با بحث درباره نقاشان ایرانی در هندوستان خاطر خوانندگان را خسته کرده باشیم راجع به این موضوع گفتارهای متعددی باید تهیه کرد. اکنون در این گفتار قسمت دیگری از تظاهرات هنری ایران در قرون اخیر را مورد مطالعه قرار می‌دهیم.

در مجموعه آثار هنری ایران در موزه ارمیتاژ که اخیراً در لنینگراد چاپ شده یک جفت جلد (شکل‌های ۱ و ۲) بسیار زیبا دیده می‌شود که مورخ به تاریخ ۱۱۴۷ هجری می‌باشد. جلد سازی از زمان شاه عباس در ایران رونق زیاد یافت. ابتدا جلدهای چرمین، بسیار معمول بود. بعدها جلد مقوایی نیز رسم شد. بهترین انواع جلد آن است که ورقه نازکی از «میشن» را بر روی مقوا می‌چسبانند و روی آنرا با نقوش مختلف زینت می‌کنند. یکی از انواع جلدها جلد سوخت است که از چرم بسیار ظریف ساخته می‌شود و روی متن میشن چسبانیده می‌شود و روی بخشهای اضافه شده یا روی زمینه متن با آب طلا تزئین می‌شود یکی دیگر از انواع جلدها جلد ضربی است که در آن نقش ترنج را به صورت معکوس روی فلز نقر می‌کنند سپس ورقه ای از طلای نازک و روی آن قرار می‌دهند و فشار بر روی آن وارد می‌آورند تا تصاویری که در نقش روی فلز گود بوده روی جلد کتاب به صورت برجسته پدید آید.

جلد روغنی نیز یکی از انواع نفیس جلدهاست. در این هنر ابتدا متن مقوا را که برای جلد انتخاب کرده‌اند خوب صیقل می‌کنند و سپس آن را با سفیدآب سرب بوم مینمایند. وقتی قشر رنگ سفید خشک شد روی آنرا با سمباده‌های بسیار ظریف می‌سایند تا هموار شود. گاهی روی آنرا پس از صیقل شدن روغن کمان می‌زنند و با لعاب سریشم (واشور) کرده روی آن به نقاشی مبادرت می‌کنند این دو آب سریشم را از آن جهت به کار می‌برند تا چربی روغنی کمان را زایل کند. بعضی دیگر اصولاً از به کار بردن روغن کمان خودداری می‌کنند.

تصاویر این جلدها معمولاً از گل و مرغ و پروانه تشکیل می‌شود و پس از آنکه نقاشی روی جلد تمام شد روی آن روغن کمان می‌زنند و گاهی این عمل را تکرار می‌کنند تا نقاشی اصلی زیر چند قشر روغن محفوظ بماند و هر بار پس از روغن کاری چندین روز جلد را در آفتاب می‌خشکانند. هنر روغن کاری روی جلد از فنون بسیار مشکل است و احتیاج به مهارت کامل دارد زیرا اگر هنگام کشیدن روغن تبحر لازم در کار نباشد ناهمواریهای زیاد پیش می‌آید که نقاشی اصلی را از بین می‌برد

هنر جلد سازی و قلمدان سازی و جعبه سازی شباهت زیاد به هنر نقاشی زیر لاک چینیه‌ها دارد و اتفاقاً در کشور روسیه نیز در قرون اخیر این هنر بسیار معمول بود، به طوری که نمی‌توان فهمید از کدام یک از این کشورها نیز نقاشی زیر لاک به کشور دیگر نفوذ یافته. به همین دلیل امروز مردم کشور شوروی علاقه زیاد به دیدن مجموعه‌های قلمدان یا جعبه‌های نقاشی شده زیر لاک یا جلد‌های روغنی و چرمی ایران نشان می‌دهند، و در موزه ارمیتاژ لنینگراد نمونه‌های بسیار خوبی از اینگونه اشیاء دیده می‌شود. بعلاوه شوروی‌ها خود نیز مجموعه‌های زیبایی از هنر نقاشی زیر لاک متعلق به قرن ۱۸ و ۱۹ دارند که بسیار قابل مقایسه با هنر نقاشی زیر لاک ایران می‌باشد.

جلدهایی که در این گفتار شرح داده می‌شود و جزو مجموعه موزه ارمیتاژ در لنینگراد است از چرم ساخته شده و روی آن با طلا و نقره به اشکال گل و بلبل تزیین یافته. ابیات زیر در داخل خانه‌هایی که در حاشیه آن قرار داده شده نوشته شده:

این نکو طلعت مرقع نام	که شد از جلوه شهره در ایام
نیست نازش ز دلبری بیجا	نازینی است چون نشاط افزا
گاه از حسن خط جلاده چشم	که به حرفه ای عیان مشابه چشم
که قرین چار سطری از هر سو	طور او چون بتان چار ابرو
که نماید به چشم تجربه بین	پس هم قطعها چو خلد برین
قلم از وصف خط کند ز بنان	صفحه را از بنفشه گل ریزان
بسته از جان و دل به هر سویش	به رقی باز جلد بر رویش
به رقش نیز آنکه بگشاده	جان به تصویر ساده اش داده
مالکش وقع دولت و اقبال	در شهوار عین بحر کمال الملک
فلک عز و منزلت را بدر	صد ره اما فزون از آتش قدر
زینت افزای مجلس از دولت	میرزا مهدی آن ملک فطرت
آن گرامی که از کمالاتش	عالم پیر محو حالاتش
وصف کلکش چو نیست مد زبان کلک	افسرده شد به کسر لسان
یافت اتمام چو به یمن احد	کلک خادم به عزم سحر آمد

از پی ضبط سال و اصل زمان دان ز هر مصرع از حساب نشان

باد چون خط به ماه چهره یار صاحبش را به کامرانی کار

هر کدام از این بیت‌ها به حساب حروف ابجد، تاریخ ۱۱۴۷ را نشان می‌دهد. ما می‌دانیم که اشرف افغان از ۱۱۳۷ تا ۱۱۴۸ در اصفهان حکومت می‌کرده است. بنابراین اگر تاریخ ۱۱۴۷ را بپذیریم باید بگوییم این جلد کتاب در زمان اشرف در اصفهان ساخته شد. در ترنجی که در میان جلد قرار دارد این عبارت نوشته شده: «ز بعد محمد علی اشرفست». نگارنده مفهوم این عبارت را درک نمی‌کند آیا مقصود از اشرف افغان است، یا اینکه نویسنده خواسته است بگوید بعد از محمد(ص) علی اشرف است. اگر فرض اول را قبول کنیم با جمله ای که در ترنجی که داخل جلد نوشته شده مغایرت پیدا می‌کند. جمله ترنج داخل جلد به قرار زیر است: «یا محمد مهدی هادی» مغایرت از این نظر است که در زمان اشرف افغان که پیرو مذهب سنت بود جمع کردن نام او با نام اسم‌های مذهب تشیع روی یک جلد کتاب بعید به نظر می‌رسد. برای روشن شدن مطلب باید اضافه کنیم که در حاشیه این جلد کتاب تاریخ ۱۱۵۰ نیز دیده می‌شود.

به این طریق مشاهده می‌گردد که دو سال پس از سقوط حکومت اشرف نیز روی این جلد کتاب کار می‌شده. در ترنج دیگری در داخل جلد، تاریخ ۱۱۵۱ نیز دیده می‌شود. اکنون گرفتن نتیجه را به عهده خوانندگان گرامی می‌گذاریم

شکل ۱ راست: پشت جلد کتاب چرمی طلا کوب در موزه ارمیتاژ لنینگراد

شکل ۲ چپ: داخل جلد چرمی طلا کوب در موزه ارمیتاژ لنینگراد